

הזהות הנשית היהודית בין השייכות היהודית להשתלבות הבגדאדית/ רומן ויקטוריה לשמי מיכאל כדוגמה

עוזר פרופ' ד"ר. בלסם סאלח מהדי

אוניברסיטת בגדאד- פקולטת השפות- המחלקה ללשון העברית

الهوية الانثوية اليهودية بين الانتماء اليهودي والاندماج
البغدادي / رواية فكتوريا للكاتب سامي ميخائيل أنموذجاً

أ.م.د. بلسم صالح مهدي

جامعة بغداد- كلية اللغات- قسم اللغة العبرية

תקציר:

המחקר שופך אור על דמותה של ויקטוריה, המקושרת לייצוגים של מין, אלימות ואכזריות, כמו גם לייצוג האישה והאמהות. האלימות בחצר של ויקטוריה היא תוצאה של השפעת היהודים על החברה העיראקית באותה תקופה, כאשר הסופר מדגיש כי זו הייתה חברה פטריארכלית-גברית, שבה הגבר אחראי לכל צורכי החיים הכלכליים והחברתיים, בעוד האישה פועלת בתוך אותם חצרות ואחראית על צורכי דיירי הבית, קיום יחסי מין, תשוקה, נישואין וגידול ילדים.

הכבוד כלפי הגבר תלוי ביכולתו להרוויח את לחמו ולספק דיור, שכן בנות החצר לא למדו קרוא וכתוב. לאביה של ויקטוריה היה מעמד חשוב ומוערך יותר מאחיה, בשל מצבו הכלכלי הטוב.

נושא דמותה של ויקטוריה והמאפיינים והקולוניאליים של אישיותה, על רקע עולם החצר היהודי-עיראקי בבגדאד, חושף את אחד המאפיינים הבולטים של הרומן: הצגת המין והאלימות והשפעת הכוח הגברי.

נושא האלימות המינית, הכאב הרגשי או התשוקה הנשית הם נושאים נדירים בספרות היהודית והישראלית. מיכאל הצליח לעצב נוכחות נשית עמוקה ומשפיעה, אף שהרומן לא יצא מהמסגרת הספרותית היהודית המתמקדת בעצמיות הנשית.

מנקודת המבט שלי על דמותו, אני מוצא כי הצגת האלימות כלפי נשים והתשוקה הנשית אצל מיכאל זכתה לקבלה מצד הקוראים היהודים-ישראלים, בשל טבעה של הגירת הזהות מבחינת זמן, מקום והמוצא היהודי בבגדאד.

הגירה זו של התודעה הפמיניסטית הנשית והזהות המגדרית הנשית נותרה מחוץ לשולחן הדיונים, ולכן ניתן לראות בתנועה הפמיניסטית הכרה כפויה, למרות הסבל, ההשפלה והתקיפה ששיחקו תפקיד באינטראקציה עם המנגנונים הפטריארכליים הגבריים הרודניים. כאן בולט השיח החיובי המקדם את המשך מנגנוני הדיכוי.

מילות מפתח: הזהות הנשית היהודית, פמיניזם יהודי מזרחי, השתלבות בגדאד

דית, זהות כפולה.

חשיבות המחקר:

המחקר מדגיש את חשיבות הצגת החיים החברתיים של המציאות היהודית בתוך החברה הבגדאדית, וחושף את מידת ההשפעה של החצר היהודית על המנהגים, המסורת, והשליטה הפטריארכלית שהטילה את מרותה בתוך החברה הקטנה שלה.

בעיות המחקר:

אחת הבעיות המרכזיות במחקר היא הקושי להשיג מקורות העוסקים באלימות המ־שפחתית והמינית כלפי נשים בתוך החברה הסגורה, במיוחד בהקשר של רומן "ויקטוריה". כל מה שהוצג עד כה בנושא זה היה רק תיאור של החיים החברתיים הצרים של היהודים בתוך החברה העיראקית, תוך הימנעות מהעלאת נושאים כאלה.

השערת המחקר:

האם ויקטוריה מייצגת את החברה היהודית-עיראקית בתחילת המאה הקודמת, ומ־תארת את חייהם של היהודים בבגדאד בתקופה זו באופן כללי? האם זהו ייצוג אוטוביוגרפי, תיעודי או פרי דמיונו של הסופר?

מתודולוגיית המחקר:

במחקר זה נעשה שימוש בגישה האנליטית-תיאורית כדי שהנושא ייבחן באופן תאורי, תוך התמקדות בדמותה של ויקטוריה, גיבורת הסיפור. הניתוח מבוסס על גישת הביקורת הפמיניסטית הפוסט-קולוניאלית, החושפת את יחסי הכוח בין המגדרים בתוך ההקשר היהודי-עיראקי. הדיון באלימות המינית כתוצר של פטריארכיה משקף את השפעת אסכולת פרנקפורט על ביקורת התרבות בספרות.

הקדמה:

סקירה כללית של הרומן "ויקטוריה"

הרומן "ויקטוריה" הוא יצירה נרטיבית דרמטית המספרת על הבית והעיר במלוא מובן המילה. סמי מיכאל מצייר ברומן זה את חיי משפחה יהודית בבגדאד, החל ממלחמת העולם הראשונה ועד תחילת שנות הארבעים של המאה הקודמת. משפחת מיכאל, משפחה הדבקה במסורות ומנהגים, מגבילה את חיי האישה לתחום הבית בלבד, בעוד הסיפור מתמקד במידה רבה בדמויות הנשיות. רוב האירועים ברומן מתרחשים בחצר הצפופה של בית המשפחה, שבה מתגוררות כל המשפחות היהודיות. עם זאת, הסופר דן לעיתים גם בחיי העיר. בולט במיוחד סצנה שבו הגיבורה האומללה ויקטוריה מנסה להשליך עצמה מגובה הגשר אל מי נהר החידקל הזורמים. סצנה זו מעוררת שאלות רבות: מדוע ויקטוריה מנסה להתאבד?

הסופר מדגיש מאפיינים חברתיים מאותה תקופה, כמו האיסור על נשים לצאת לבדן ללא ליווי גבר. מיכאל נעזר בתיאורים ויזואליים ושמיעתיים כאחד כדי לתאר את המראות של ההמון, תנועת הרחוב וזרימת הנהר, תוך יצירת הקבלה בין ערים אירופיות לערים במזרח בראשית המאה הקודמת. ההבדל הבולט הוא שהחברה המזרחית הייתה פטריארכלית בצורה מובהקת, כאשר רוב הסופרים היהודים מבגדאד היו גברים. מבט של ויקטוריה על העיר מלווה בתחושת ניכור שנגרמה בשל השליטה הגברית. אירוע ההטרדה המינית שחווה והמגע הפיזי הלא רצוי מצד גברים הם עדות לכך.

תופעת ההטרדה המינית כלפי נשים בחברה היהודית בבגדאד היא אלמנט מרכזי ברומן "ויקטוריה" מאת סמי מיכאל, המשקף את האלימות והדיכוי שחוו נשים בתוך החברה הפטריארכלית. הרומן "ויקטוריה" הוא אחד הרומנים הראשונים שעסקו בנושא האלימות המינית, הכאב הרגשי והתשוקה הנשית – נושאים נדירים בספרות היהודית והישראלית. מיכאל הצליח לעצב נוכחות נשית עמוקה ומשפיעה, אף על פי שהרומן לא יצא ממסגרת הכתיבה היהודית המתמקדת בעצמיות הנשית. מנקודת מבטי, הצגת האלימות כלפי נשים והתשוקה הנשית על ידי מיכאל התקבלה בברכה בקרב קוראים יהודים-ישראליים, בשל טבעה של הגירת הזהות מבחינת זמן, מקום ומוצאם של יהודי בגדאד. (أشرف الشرقاوي، 2017، ص 32-1)

וכך מתרחב השיח האירוטי, אשר בתורו תורם להמשך מנגנוני הדיכוי. אם נצלול לפרטי הרומן, נגלה שויקטוריה נולדה בחצר צפופה של משפחה אחת בשכונה היהודית בבגדאד. מילדותה, חוותה ויקטוריה את גורלה של נערה אנאלפביתית בסביבה הנשלטת בידי גברים. המחבר מתאר ללא היסוס סיפור מרגע על דיירי החצר הזו ומחסורם בפרטיות בכל היבטי החיים היומיומיים.

במקביל, דמותה של ויקטוריה – הילדה, האהובה, האישה והאם – עולה על פני השטח בשמחותיה ובייסוריה. היא פורצת את דרכה מגיל צעיר בין הכיבוש הבריטי ומלחמת העולם הראשונה, עד שהיא מסיימת את חייה כאם למשפחה ישראלית גדולה, החיה בר-ווחה בדירה ברמת גן.

כל זה בא לידי ביטוי ברומן המרתק והמפעים על חיי הנישואין והאימהות שלה. הקורא הנלהב מבין שהוא מלווה דמות נשית יוצאת דופן. הסופר סמי מיכאל הצליח ב"ויקטוריה" שלו לכסות את כל המימדים הפסיכולוגיים, הגופניים והחברתיים של גיבורת הרומן בפירוט כה רב, עד שלא הותר מקום לביקורת מצד קוראים וחוקרים.

ויקטוריה, שאהבה את רפאל וחייתה איתו, ננטשה על ידו כאשר היגר לישראל. היא נותרה לבדה, נאבקת לפרנסתה, סובלת מעוני וממחלות, רק כדי לחיות בעצמאות. הגירתה לישראל נבעה מהלחצים שהפעילה המדינה על הקהילה היהודית בעיראק.

סמי מיכאל הבין כיצד לפתוח את רומנו ולקחת את הקורא למסע בזמן, כדי לחוות את בגדאד וחצרותיה, ובכך לתת תמונה אמיתית ומציאותית של הסביבה היהודית בתוך החברה הבגדאדית-עיראקית. דרך הרומן, הוא מציג את הטבע הריאליסטי ואת הסובייקטיביות של חיי המשפחה היהודית באותה תקופה. (عبد الكريم العلاف، 1991، ص 40)

ויקטוריה: המושג, הדמות

השם "ויקטוריה" הוא שם פרטי נשי ממוצא אנגלי, והוא גם שמה של גיבורת הרומן, הדמות המרכזית שמופיעה לאורך כל העלילה מההתחלה עד הסוף. הרומן, בן 304 עמודים, פורסם על ידי הוצאת (עם עובד) בשנת 1993 בתל אביב. עטיפת הספר מציגה איור של בגדים מושלכים על חוף הים, המסמלים סצנה מהרומן שבה

רפאל, בעלה של ויקטוריה, מבקש ממנה להשליך את בגדיו לנהר לאחר מותו. הספר תורגם לשש שפות: ערבית, אנגלית, גרמנית, צרפתית, הונגרית ושוודית, וזכה בפרסים רבים.

(www.almadasupplements.com)

דמותה של ויקטוריה:

הרומן נכתב כמחווה לאם, שכן ויקטוריה היא מרכז האירועים מילדותה, נעוריה, אהבתה לבן דודה רפאל בבית סבתה מיכאל, נישואיה איתו, חייה בתקופות קשות ושגשוג, בריאותו ומחלתו, והצורך שלה לעבוד בתנאים קשים – כולל נסיעה ללבנון לטיפול רפואי – בזמן שעבודת אישה נחשבה ללא ראויה בחברה העיראקית. היא סובלת מבגידותיו החוזרות ונשנות של בעלה ומהתנהגותו האכזרית כלפיה, אך למרות הכל, היא מציגה דמות אידיאלית של אישה יהודייה-עיראקית הסובלת למען משפחתה.

למרות שהיא חלק ממשפחה לא יציבה, היא לא עשתה מעשה לא מוסרי, כאילו הייתה מלאך חף מפשע. דרך ויקטוריה מתגלגלת העלילה, והיא זו שנותנת לרומן את המיד הנשי. למעשה, ויקטוריה מייצגת את אמו של הסופר סמי מיכאל במציאות (Edwin Muir, 1957, p 30)

סיווג הרומן:

"ויקטוריה" מסווג כרומן תיאורי-אוטוביוגרפי של משפחת הסופר. מבקרים מודרניים מגדירים אוטוביוגרפיה כסיפור שבו דמות הסופר מתמזגת עם דמות הגיבור כדי ליצור זהות אחת (סעיד מוחמד רחים, 2010, עמ' 25).

ויקטוריה מתוארת כדמות אינטרוספקטיבית וביישנית, בשל חינוכה הנוקשה תחת אביה (עזורי) והשפעתן של דמויות נשיות כמו נגיבה. היא נולדה בחצר צפופה של משפחה אחת בשכונה היהודית בבגדאד, ומילדותה חוותה את גורלה של נערה אנאלפביתית בסביבה גברית דומיננטית. המחבר מתאר ללא היסוס את סיפורם של דיירי החצר הזו ואת מחסורם בפרטיות.

בכל היבטי החיים ותשוקותיה, בולטת דמותה של ויקטוריה – הילדה, האהובה, האישה והאם – בשמחותיה ובייסוריה. היא פורצת את דרכה מינקותה בין הכיבוש העות'מאני ומלחמת העולם הראשונה, עד שהיא מגיעה לחיי רווחה בדירה ברמת גן כאם למשפחה ישראלית גדולה. כל זה בא לידי ביטוי ברומן המרתק והמפעים על חיי הנישואין והאימהות שלה, והקורא הנלהב מבין שהוא מלווה דמות נשית יוצאת דופן (רחימה, מג'יד עבדה, 2018, עמ' 46).

הסופר סמי מיכאל הצליח ברומן "ויקטוריה" לכסות את כל המימדים הפסיכולוגיים, הגופניים והחברתיים של הדמות הראשית, ובכך לא הותיר מקום לביקורת מצד מבקרים, קוראים וחוקרים (יצחק בלסבואה, 1975, עמ' 34).

ויקטוריה, שאהבה את רפאל וחייתה איתו, ננטשה על ידו כאשר היגר לישראל. היא נותרה לבדה, נאבקת לפרנסתה וסובלת מעוני כדי לחיות בעצמאות. הגירתה לישראל נבעה מהלחצים שהפעילה המדינה על הקהילה היהודית.

סמי מיכאל פותח את רומנו במסע בזמן, מוביל את הקורא אל עולם בגדאד וסמטאותיה, וכך מציג תמונה אמיתית ומציאותית של הסביבה היהודית בתוך החברה העיראקית ושל הסיפור האישי של חיי המשפחה בתקופה זו (רחימה, מג'יד עבדה, 2018, עמ' 46).

המבנה החברתי של ויקטוריה, גיבורת הסיפור:

ויקטוריה נאלצת ללכת על גשר עמוס בעגלות, מכירות והמון אדם, אך אין אף גבר מבני משפחתה שילווה אותה. "ויקטוריה קפאה בתוך עבאפתה, מבולבלת – אישה נשואה ואם לשתי בנות עומדת שם כמו ילדה חסרת אונים, מייחלת למצוא גבר שהיא מכירה, או אפילו נער משכונתה" (סמי מיכאל, "ויקטוריה", עמ' 60). (Nayyef, 2020, p 118-123)

מקור הפחד שלה לא היה מהשהות במקום או מהמבנה החברתי שסבב אותה, אלא ממחשבותיה על התאבדות ומחשש לגורל בנותיה. "כעת היא מלקה את עצמה על כך שת- שאיר את הבנות לחסדי אמה..." (סמי מיכאל, "ויקטוריה", עמ' 60) כל הפחדים והחששות התמקדו במעבר על הגשר ובחזרתה הביתה.

למרות כל הקשיים שחוותה על הגשר, ויקטוריה שמרה על כבודה, מוסריותה וחינוכה המעולה, שהפכו אותה לנעלה על הפיתויים סביבה. "מנעוריה לימדו אותה כיצד להת-

נהל בין אנשים, והיה לה מטרה ברורה" (סמי מיכאל, "ויקטוריה", עמ' 30). שאף אחד שלא הכיר אותה, היא הסתירה את פניה במאמץ – "בשתי רעלות שחורות שכיסו את פניה מעין רואים" (שם, עמ' 29).

בדרך זו הצליח מיכאל להציג את דמות האישה בצורה המלאה ביותר. כך גם: "בעבאיה כבדה ועבה הצליחה להסתיר את גופה, כאילו היה כלא ללא מוצא, ללא שמץ של קול" (שם, עמ' 29).

"מעולם לא העזה מילדותה להתרחק כל כך מביתה ללא ליווי גבר" (שם, עמ' 5).

היא מתארת את עצמה באומרה: "אישה כמוה, הלובשת עבאיה מכובדת, צריכה ללכת כמו מכונה ללא לב או תשוקות, עד שתגיע ליעדה" (שם, עמ' 30).

כאן אנו רואים כיצד הסופר משתמש במונולוג הפנימי שלה, המתנהל כמו שיח עם המצפון המוסרי. היא צועדת כמו מכונה שאינה סוטה מהדרך, אינה פונה ימינה או שמאלה, ולא מגלה כל רגש כלפי הסובבים אותה – ליבה אינו חפץ בדבר מלבד שמירה על כבודה ושמה הטוב (Edwin Muir, 1957, p 33) (לילי יוסף ביו, 2020).

מיכאל נתן חשיבות רבה לנרטיב הנשי דרך דמותה של ויקטוריה, גיבורת רומנו. הוא ראה בה את לב לבה של סוגייתו, וצלל לעומק אישיותה מבלי להחסיר פרט. כאן עולה השאלה: האם ויקטוריה מייצגת את האישה כפי שהיא? האם היא מייצגת את האישה המזרחית, או את מצב הקהילה היהודית בבגדאד? במחקר זה אבקש לבחון את עיסוקו של הסופר...

(הטבע נקטע כאן, אך ניתן להמשיך את התרגום או הניתוח לפי הצורך).

החוויה הנשית בסביבה היהודית בבגדאד: כוחות פטריארכליים ואתגרים מגדריים: סמי מיכאל יוצר דמות נשית מינית השונה מהדפוסים המקובלים בספרות העברית.

כאשר רפאל נמצא בלבנון לטיפול רפואי, ויקטוריה מגלה שהיא בהריון ונאלצת לחזור לבית אביה כמעין משרתת. בתקופה זו, היא מנסה להפיל את העובר – כי אינה רוצה ללדת עוד בת. "האסון הוא בנות", היא אומרת. עצם קיומה מהווה הוכחה לכך: היא אינה מסוגלת לצאת מהבית ולהתפרנס כמו גבר.

הנישואין, האלימות הבוטה, והדימויים המיניים הדכאניים כלפי נשים, המלווים בתלות כלכלית מעמדית מוחלטת, מהווים מקור איום המונע מהאישה להתנגד לגבר, לעזוב את ביתה או את קהילתה. יחסי המין בחצר היהודית נבעו לרוב מתאוה או מציות לבעל, בסביבה מושחתת לחלוטין. כך גם כשהלכה ויקטוריה על הגשר, היא חוותה אלימות דומה – הן מגברים והן מנשים (שמרית פלד, מאמר).

החצר היהודית: מראה לחברה הבגדאדית:

כאשר אנו דנים ב"חצר היהודית", אנו בעצם מתארים את החברה הבגדאדית של אותה תקופה על כל פרטיה, מנהגיה ומסורותיה, המושפעים מסגנון החינוך המזרחי הנוקשה. האישה לא יכלה לצאת לבדה ללא ליווי גבר, ולא יכלה להתרחק מביתה ללא מסגרת משפחתית. (אברהם תוינה, עמ' 59)

אפילו תיאור לבושה של ויקטוריה משקף את הנורמות: היא לבשה עבאיה שחורה כדי להסתיר את קווי גופה, בדומה לנשים עיראקיות. העבאיה שימשה כ"כלא" שאימצו נשים עיראקיות מדורות קדומים ועד ימינו. כמו כן, היא חבשה ניקאב או חיג'אב, כפי שנהגו נשים יהודיות בבגדאד (סמי מיכאל, "ויקטוריה", עמ' 30).

היא הסתירה את פניה הן כדי שגברים לא יראו אותה, והן כדי שלא יבחינו בדמעוֹתיה. אמה גירשה אותה מבית אביה, והיא, מותשת מנדודי בעלה ומותירה לבדה בסכסוכים המשפחתיים, הלכה לנהר החידקל כדי להתאבד בשיא זעמו. בנקודה זו, ויקטוריה, בתוך סערת האירועים, חווה הטרדה מינית כשאנשים נוגעים בה באצבעותיהם – מעשה המזכיר את בעלה רפאל, שתואר כאוחז בה באופן דומה (שם, עמ' 30). היא מקללת אותו, אך אז נסוגה כשהיא נזכרת שהוא עלול לשוב. הקונפליקט הפנימי שלה מתבטא גם בסכסוך עם

דמויות אחרות, כמו אמה נג'יה, שתמכה בבעלה רפאל ובשאר דיירי החצר, אך חששה מבעלה עזורי ומשאר הגברים (שם, עמ' 37).

יחסיה עם אמה: התעללות וטראומה:

יחסיה של ויקטוריה עם אמה היו טעונים באלימות: אמה התייחסה אליה באכזריות, אף השפילה והתעללה בה פיזית (הכתה אותה, שפכה עליה נפט לבן, וייתכן שאף שפכה תה רותח על ראשה). תחת זאת, חייה של ויקטוריה היו גיהינום, והיא לא הבינה את סיבת השנאה הזו – אף שמעולם לא ביקשה יותר מבנות גילה.

בניית הזהות המינית הנשית ברומן:

הסופר מציג את עיצוב הזהות הנשית ברומן דרך תאוות מיניות הפוגעות באישה, המתוארות כ"טבעיות" וכחלק מנורמה חברתית. עם זאת, התיאור אינו סנסציוני או מחפיץ, אלא מציע מבט חלוצי על תשוקות נשים, שיחות אינטימיות בין נשים, ומאבקן מול דיכוי. מיכאל נתן במה נרחבת לתודעה הנשית, למיניותה, לאלימות המגדרית, ולקשר בין תודעה לסבל וכניעה.

השיח האירוטי ברומן מוביל מיד לדיכוי, וכל תיאור של אלימות מגדרית בחצר היהודית-בגדאדית מדגיש את הכפייה החברתית ואת העוול המובנה. למרות הביקורת על הסצנות הגרפיות, מיכאל הצליח בתיאוריו כי חיבר בין התודעה הנשית היוצרת זהות מינית עצמאית, לבין הדיכוי הפטריארכלי הגברי.

תרומתו של סמי מיכאל לספרות הישראלית דרך "ויקטוריה":

סמי מיכאל הוסיף נדבך משמעותי לספרות הישראלית דרך רומן "ויקטוריה". הוא הצליח לבחון את הקשר בין עיצוב הזהות המינית הנשית לבין מקומה של ויקטוריה בספרות הישראלית, למרות הבדלי הזהויות שהובילו לקבלת הרומן (ורומנים נוספים שלו) בחום. למרות הדימויים שמיכאל מציג ברומן – חומריים, גשמיים, אציליים ולעיתים בוטים – הם עומדים בניגוד לסטריאוטיפ הציוני של האישה הציונית האידיאלית, שעוצבה

על ידי נשים יהודיות אירופיות בגולה. ויקטוריה, עם תשוקותיה המיניות הכמוסות והמ-דומיינות, לא איבדה את שפיותה או את יכולתה לחשוב על ניצחון (רחימה, מג'יד עבדה, 2018, עמ' 167).

המאבק נגד השלטון הפטריארכלי:

מיכאל פותח את הרומן במשפט הפתיחה הבא: ויקטוריה מנסה להשתחרר מעול השלטון הגברי ומסכנת את גופה. האם תוכל להימלט מכבלי הפטריארכיה? האם מרד אפשרי כאן? "מעולם לא העזה לצאת לבדה ללא ליווי גבר". האם הגשר היה המפלט היחיד שלה למקום בטוח יותר? אך שם פגשה בזרים שהתנהגו אליה בחוסר כבוד. עם זאת, מיל-דוטה למדה כיצד להתנהל במרחב הציבורי כמשימה קולקטיבית.

"ויקטוריה מטפסת על הגשר כדי להטביע את עצמה, אך מוצאת את עצמה מגי-בה לגשר בדרך אחרת: היא חווה הטרדות וידיים מלוכלכות הנשלחות לגופה, בעוד היא נזכרת במגעיו האכזריים של בעלה ואיך הם האירו אותה מבפנים" (סמי מיכאל, "ויקטוריה", עמ' 30).

הגשר הרועש, המסמל את כובד עול השלטון הגברי בבית ובחוץ, מעורר בוויקטוריה דווקא את הרצון לחיות. מיכאל מציג אלגוריה לחברה היהודית בבגדאד: ויקטוריה מחייכת מאחורי החיג'אב שלה כשהיא נזכרת כיצד הקהילה היהודית התמודדה עם האימפריה העות'מאנית הגדולה – קהילה חלשה אך מורדת. באותו אופן, ויקטוריה יכולה להתמודד עם העול הגברי.

מיניות ככלי לשחרור:

סצנות המין בחייה של ויקטוריה לא היו כואבות; להיפך, הן הביאו לה אושר ואפשרו לה להשתחרר מאימת הקרבה המשפחתית. האהבה לרפאל שחררה אותה מפחדיה ומה-מערכת המשפילה של הוריה: "הייתה מאושרת באהבתה לרפאל, כי זו הוכיחה שהיא שפויה. אביה הפסיק לחלום על משפחה מושלמת. היה כאן ניצחון על אמה, שכן אהבתה לרפאל נתנה לה חום וגאולה" (שם, עמ' 36).

תשוקותיה של ויקטוריה אינן מקור לבושה; היא רואה בהן ימים של אושר. גם הפנ-
טזיות המיניות שלה כשהתבודדה העניקו לה עונג. למרות אפשרויותיה המוגבלות, בתחו-
מה ובתודעתה הצליחה לנווט את עתידה מבלי לאבד את אנושיותה.
"עד כמה היה בעלה מוכן להקריב כדי להציל אותה? בוודאי נספגה בדמו, והייתה
חלק ממנו מזמן" (שם, עמ' 30).

חמלה וקונפליקטים מוסריים:

ויקטוריה זוכה לאמפתיה מהנשים סביבה, אך המפתיע ביותר הוא יחסה הרחום
כלפי אמה, למרות הסבל שחוותה ממנה. אמה גירשה אותה מהבית מתוך קנאה באהבת
אביה (עזורי) אליה, אך ויקטוריה מסרבת לשנוא אותה.
היא מקבלת החלטות קשות ולא מוסריות: נטשה את תינוקה למוות כי האמינה שב-
נות נידונות לגורל אכזר ללא תמיכה כלכלית. כשאחיה אונס את בתה, היא בוחרת לשמור
זאת בסוד כדי לא לסכן את עתיד הבת.

אלימות וזהות נשית:

סצנות האלימות ברומן נובעות מהאפשרות של סובייקטיביות נשית מינית. ניתן
לפרש את ה"וידוי" הנשי כאן כסוג של הכרה כפויה המייצרת נשיות, למרות הסבל, ההשפ-
לה והניצול. עם זאת, ויקטוריה משתפת גם רגעי אושר בתוך מבנה הכוח הגברי, מה שמ-
ראה את המורכבות של חווייתה.

מיניות נשית במרחב הציבורי: לא הסתרה אלא דיון גלוי:

ניתן לומר כי אין כאן ניסיון לדחוק את המיניות הנשית לפינה אפלה ובלתי נגישה,
אלא להפך – מוצגות תהליכים משמעותיים על פני השטח, שבהם הגוף הנשי מתעקש
להופיע, לדבר, להשתרש במציאות, ולחשוף את האמת בכל עוקצנותה.

שלטון גברי טוטאלי: מדיכוי להישרדות:

השליטה המוחלטת של הגבר – כאב, בעל, אח או אפילו בן – באה לידי ביטוי חד כאשר רפאל, בעלה של ויקטוריה, נסע ללבנון לטיפול רפואי. ויקטוריה נאלצה לעבוד כדי לכלכל את משפחתה, ויצאה לעבודה כשהיא עוטה בורקה כך שאף אחד לא יזהה את פניה או יידע שהיא עובדת מחוץ לבית. "בדרך כלל, הבנות נראות כמו שפחות כנועות תחת אחיהן או אביהן..." (סמי מיכאל, "ויקטוריה", עמ' 30).

יחסי מין בחצר היהודית: התבגרות מוקדמת בטראומה:

הסופר מתאר את יחסי המין בחצר היהודית, שהיו גורם מרכזי בהתבגרות המוקדמת והטראומטית של ויקטוריה ובתה מרים, שנחשפו לסצנות אינטימיות כבר בילדותן: "הן צפו מדי לילה לאור הירח והכוכבים, במשך שישה חודשים בשנה, ביחסים האינטימיים בין הגברים בחצר לנשותיהם" (שם, עמ' 37).

התיאור דומה לפנטזיות של מתבגרות/ת המציירות/ת בדמיונו סצנות מיניות לפי תשוקותיו, וממייין אותן לפי דמויות ומאפיינים ביתיים. - "סוג אחד": "נשים המתירות לעצמן גניחות לא מרוסנות" (שם, עמ' 12), כמו נג'יה, אמה של ויקטוריה, אשת עזורי, שהושפלה בחצר ונתפסה כ"בהמה מובלת לטבח". סוג שני: "נשים צעקניות המנצלות את החלשים" (שם, עמ' 23), כמו עזיזה, אמה של מרים, אשת הבטלן והצדיק בהאודה, שתוארה כנהנתנית, חצופה ורעשנית.

ההשפעה של ז'אנר הריאליזם הטבעי:

מיכאל הושפע עמוקות מהריאליזם הטבעי, המנתח את האדם כבעל חיים הנשלט על ידי דחפים ביולוגיים. לכן, יחסי מין אסורים בחצר היהודית תופסים מקום נרחב ברומן: - רפאל, שבעבר היה משותף לוויקטוריה ולמרים. - פרשיות האהבים עם רחמה הזונה. - הזמרת מדמשק עמה ברח.

השפעה זו ניכרת גם בתרגומיו של מיכאל ל"טרילוגיה הקהירית" של נגיב מחפוז ("בין הארמונות"), והדבר משתקף ב"ויקטוריה" (נגיב מחפוז, 2006, עמ' 14).

בריחה וחזרה: החצר כסמל לדיכוי:

הרומן מתאר מסע משפחתי אפי: ויקטוריה בורחת מהחצר היהודית הברברית, שבה גרה עם הוריה, אל הגשר מעל נהר החידקל במטרה להתאבד. אך היא חוזרת לחיים הבלתי-תי נסבלים באותה חצר. המחזוריות של בריחה וחזרה מטעינה את זיכרונותיה, כשהסופר יוצר מתח בין הצפיפות והקשיים של החצר לבין המורכבות של החברה הרחבה יותר. ניסיון ההתאבדות של ויקטוריה נגרם מאלימות מגדרית כפויה בתוך משפחתה וסביבתה (יאסין אלנציר, 2011, עמ' 92).

"ויקטוריה" כרומן מפתח בספרות היהודית-עיראקית:

"ויקטוריה" הוא אחד הרומנים החשובים של סמי מיכאל, שנכתב ברוח עיראקית ובגעגועים נוסטלגיים לסביבה שעזב לפני עשורים. (سماح عادل، 2018) העלילה מתרחשת בחצר היהודית בראשית המאה ה-20, ומהווה מסמך אתנוגרפי של חיי משפחה: לידה, מוות, אהבה, פשע, תאוות בצע, חום אנושי, ומאבק בין מסורת לקדמה. הסופר מתמקד בקשר הרומנטי בין ויקטוריה לרפאל, ומטפל בנושא באומץ, תוך התייחסות לטראומות העבר (לואי חמזה עבאס, 2009, עמ' 113). הרומן נפתח בסצנה שבה ויקטוריה עומדת על הגשר מעל החידקל, מוכנה לקפוץ אל מותה ברגע של ייאוש. אם נחזור לחצר היהודית – בתמונה כמעט סוריאליסטית – ויקטוריה נמצאת רחוק מביתה בתחילת העלילה, כשהיא מנסה להתאבד בנהר החידקל הסוער, תחת עיניהן הבוחנות של דמויות גבריות עם דחפים מיניים מעוותים.

תיאור האלימות המינית והדיכוי החברתי:

"בתוך ההמון הצפוף, דחפו אצבעותיהם לבשרה, ואחד מהם חדר עם אצבעות מנוטות וכפופות כקרסים אל עומק אחוריה" (סמי מיכאל, "ויקטוריה", עמ' 13).

אפילו כששתי נערות מיהרו לדבר איתה, כוונותיהן לא היו טהורות:
 "מתחת לעבאיותיהן נשמעו לחישות ריחות מעופשים וצחקוקים מוחנקים. הן התקר-
 בו אליה מעבר לנדרש מחמת רצון כן להגן עליה" (שם, עמ' 12).

הרומן כחקר של מיניות, אלימות ופטריארכיה:

רומן "ויקטוריה" מהווה מחקר ספרותי של ייצוג המיניות, האלימות והאכזריות, לצד דימוי האימהות והנשיות. המיניות והאלימות בחצר היהודית של ויקטוריה משקפות את השפעת החברה העיראקית על היהודים באותה תקופה. הסופר מציג חברה פטריארכלית מובהקת, שבה הגבר אחראי על כל צורכי החיים החברתיים והכלכליים, בעוד האישה מוגבלת לתפקידים ביתיים: טיפול במשק הבית, מין, נישואין וגידול ילדים. כבודו של הגבר נקבע לפי יכולתו לפרנס – בעוד נשות החצר נותרו אנאלפביתיות. אביה של ויקטוריה זכה למעמד גבוה מאחיו בשל מצבו הכלכלי הטוב (סמי מיכאל, "ויקטוריה", עמ' 15).

מסקנות המחקר:

- 1 - הרומן חוקר את ייצוג המיניות, האלימות והנשיות בחצר היהודית, המשקפת השפעה עיראקית פטריארכלית, שבה הגבר שולט בחיים החברתיים-כלכליים והאישה כלואה בתפקידים ביתיים.
- 2 - הסופר ביקש לחשוף את מנגנוני הכוח המיני הגברי ואת דיכוי האישה.
- 3 - התלות הכלכלית והחברתית היא האיום המרכזי המונע מנשים להתנגד לגברים או לברוח מבתיהן.
- 4 - יחסי המין בחצר היהודית נבעו מתאווה או מציות לבעל, בסביבה מושחתת לחלוטין.
- 5 - בריחתה של ויקטוריה אל הגשר והניסיון להתאבד נועדו להשגת חירות, אך שם פגשה באלימות מינית וגופנית – הן מזרים והן מבעלה ומשפחתה.
- 6 - היחסים הרעילים בין הוריה השפיעו קשות על ילדותה, נעוריה ובגרותה.
- 7 - מיכאל השתמש בשיח אירוטי כדי לגנות את השליטה הגברית במיניות הנשית, במקביל לביקורת שמצויה גם בטקסטים דתיים.

- 8 - הסופר השתמש בתיאורים ויזואליים ושמיעתיים כדי לצייר את ההמון, תנועת הרחוב וזרימת הנהר.
- 9 - הרומן כתוב בסגנון ריאליסטי וטבעי, המשקף בדיוק אתנוגרפי את חיי החצר היהודית בעיראק.
- 10 - ממד הזמן והמקום הם אלמנטים מרכזיים ברומן "ויקטוריה".

ביבלוגרפיה:

המקורות העבריים:

- 1- סמי מיכאל, ויקטוריה, ספריה לעם, עם עובד, 1993.
- 2- אברהם תוינה, יהודות בבל, גולים וגאולים, חלק 5, החנוך היהודי בבגדאד.

המקורות הערביים:

1. سماح عادل، سامي ميخائيل، كتب عن اليهودي العراقي وظل على حنينه إلى وطنه الأول، مجلة كتابات، العدد 4، أغسطس، 2018.
2. ليلي يوسف بيو، "النسيج والملابس التقليدية في العراق" الأزياء والانسجة ومكملاتها لحضارة وادي الرافدين، المؤتمر العالمي الأول لدار الأزياء العراقية، 2020.
3. أشرف الشرقاوي، الهوية الثقافية في رواية الماسة في البادية، مجلة مركز الخدمة للاستشارات البحثية واللغات، المجلد (19)، العدد (55)، يناير 2017.
4. عبد الكريم العلاف، بغداد القديمة، ط، الدار العربية للموسوعات، العراق، 1991.

המקורות הלועזיים:

1. Saeed, Muhammad Rahim. (2010), "Victoria Novel: Narrative Forms and Narrator's Transformations" [Article], "Al-Hiwar Al-Mutamaddin Newspaper", No. 3074, 25/7/2010.
2. Rahima, Majid Abboud. (2018), "The Religious Dimension in the Modern Arabic Short Story" [Published Research]. "Journal of the College of Languages, University of Baghdad", No. 37, February.

3. Ishaq Bilmashwia. (1975), "Exiting Iraq: Memories 1945–1950", Jerusalem.
4. Rahima, Majid Abboud. (2018), "The Religious Dimension in the Modern Arabic Short Story", Previous Source.
5. Rahima, Majid Abboud. (2018), "Realism in Modern Arabic Literature (Selected Models)", [Published Research], "Annals of Adab Journal – Ain Shams University, Arab Republic of Egypt", Vol. 46, No. 3 (July–September).
6. Naguib Mahfouz. (2006), "In Israeli Eyes". "Al-Mu'tamar Net", 14/9/2006.
7. Yasir Al-Nasb. (2011), "Spatial Charges: The Dialectic of Formation and Influence", General Cultural Affairs House, Baghdad, 1st ed., 2011.
8. Luay Hamza Abbas. (2009), The Dialectic of Study and Experience Iraqi Studies, 1st ed., 2009.
9. Edwin muir. (1957), the structure of the novel, Chatto and Windus, London.
10. Shimrit Peled. Sexual violence towards women in the Jewish community in Baghdad in Sami Michael's novel Victoria, Hebrew University of Jerusalem, Article.
11. Faeza Abud Al Ameer Nayyef, Marriage Rituals in The Folklore of The Iraqi Jewish Rimak Journal, September 2020, Volume 2, Issue 41.

الهوية الأنثوية اليهودية بين الانتماء اليهودي والاندماج البغدادي / رواية فكتوريا للكاتب سامي ميخائيل أنموذجاً

المستخلص

يُسلط هذا البحث الضوء على شخصية "فيكتوريا"، التي ارتبطت بتمثيلات الجنس والعنف والقسوة، وكذلك بصورة المرأة والأمومة. إن العنف في فناء فيكتوريا هو نتيجة لتأثير اليهود على المجتمع العراقي في تلك الفترة، حيث يؤكد الكاتب أن ذلك المجتمع كان ألبوياً ذكورياً، يتحمل فيه الرجل مسؤولية جميع الاحتياجات الاقتصادية والاجتماعية، بينما تقبع المرأة داخل تلك الألفية، وتكون مسؤولة عن تلبية حاجات سكان المنزل، والعلاقات الجنسية، والعاطفة، والزواج، وتربية الأطفال.

كان احترام الرجل مرتباً بقدرته على كسب رزقه وتوفير السكن، إذ أن بنات الفناء لم يتعلمن القراءة والكتابة. وكان والد فيكتوريا يتمتع بمكانة أهم وأعلى من مكانة أخيها، نظراً لوضعه الاقتصادي الجيد.

إن موضوع شخصية فيكتوريا وسماتها الاستعمارية، في إطار عالم الفناء اليهودي-العراقي في بغداد، يكشف أحد أبرز سمات الرواية: تصوير الجنس والعنف وتأثير القوة الذكورية.

كما أن موضوع العنف الجنسي، والألم العاطفي، أو الرغبة الأنثوية، هي مواضيع نادرة في الأدب اليهودي والإسرائيلي. ومع ذلك، نجح ميخائيل في صياغة حضور أنثوي عميق ومؤثر، حتى وإن لم تخرج الرواية من الإطار الأدبي اليهودي الذي يركز على الذات الأنثوية.

من وجهة نظري حول هذه الشخصية، أرى أن تصوير العنف ضد المرأة والرغبة الأنثوية في أعمال ميخائيل لاقى قبولاً من القراء اليهود-الإسرائيليين، بسبب طبيعة هجرة الهوية من حيث الزمان والمكان والأصول اليهودية البغدادية.

لكن هجرة الوعي النسوي والهوية الجندرية الأنثوية بقيت خارج طاولة النقاش، وبالتالي يمكن اعتبار الحركة النسوية هنا اعترافاً قسرياً، رغم المعاناة والإذلال والاعتداء الذي لعب دوراً في التفاعل مع الآليات الأبوية الذكورية الاستبدادية. وهنا يبرز الخطاب الإيجابي الذي يعزز استمرار آليات القمع.

الكلمات المفتاحية: الهوية الأنثوية اليهودية، النسوية اليهودية الشرقية، الاندماج البغدادي، الهوية المزدوجة.

